

ANDRZEJ CZYŻEWSKI, URSZULA BAK

ZMIANY W PODSTAWOWYCH STRUKTURACH WYTWÓRCZYCH W ROLNICTWIE W GMINACH WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO PO 1989 R.

W warunkach gospodarki rynkowej struktura rolnictwa jest ważnym czynnikiem decydującym o poziomie jednostkowych kosztów produkcji a tym samym o poziomie dochodów. Rozdrobniona struktura agrarna, wysokie zatrudnienie rolnicze, niski poziom zainwestowania powodują niską efektywność gospodarowania. By ją poprawić należy dążyć do przekształceń w rolnictwie, polegających na zmianie (poprawie) struktury, rozwijać otoczenie rolnictwa, szczególnie infrastrukturę gospodarczą, a także doskonalić zarządzanie i rolnicze know-how.

Po 1989 r. można stwierdzić, iż w woj. poznańskim, tak w skali regionalnej jak i lokalnej zachodzi wyraźny proces zmian w ogólnym obrazie struktury rolnictwa, na który składają się różne przekroje strukturalne. Do podstawowych zalicza się: strukturę własnościową, obszarową i ludnościową. Dwie pierwsze dotyczą zasobów ziemi, kolejna zasobów pracy.

Ze względu na gospodarcze znaczenie rolnictwa wydaje się uzasadnione zaprezentowanie ujęcia, w którym zostanie przedstawiony proces zmian w strukturze dwóch podstawowych zasobów wytwórczych, tj. ziemi i pracy oraz podjęta próba oceny dalszych przekształceń. Skala lokalna pozwoli na ujawnienie wewnętrznego zróżnicowania.

Przedmiotem badań objęto wszystkie gminy (tzw. wiejskie) oraz miasta i gminy (tzw. miejskie) województwa poznańskiego. Nie uwzględniono natomiast miast wyodrębnionych, tj. Poznania, Gniezna, Lubonia, Puszczykowa i Obrzycka. Obraz przestrzenny analizowanych struktur przedstawiono więc na podstawie analizy 28 gmin wiejskich i 29 miast i gmin (tzw. gmin miejskich). Zakres czasowy jak i rzeczowy opracowania uzależniony był od bazy danych. Za główne źródło informacji posłużyły roczniki statystyczne województwa poznańskiego z lat 1991 - 1996. Równie istotnym był katalog gmin województwa poznańskiego z 1992 i 1994 r. Korzystano także z danych zawartych w ogólnopolskich rocznikach statystycznych GUS z lat 1991 - 1996 oraz ze wstępnych wyników powszechnego spisu rolnego 1996 r. dla kraju i Wielkopolski. Niestety brak danych, szczególnie w odniesieniu do gmin, uniemożliwił analizę zmian struktury innego, ważnego zasobu wytwórczego, tj. kapitału. Ten sam powód stanął na przeszkodzie by w przeprowadzonych badaniach uwzględnić identyczne przekroje czasowe dla województwa i gmin. W badaniach posłużono się metodą rangowania,

którą wykorzystano do przedstawienia procesu zmian w ogólnym obrazie struktury rolnictwa. Rangowaniu poddano cztery podstawowe dla oceny przemian strukturalnych cechy: udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej, przeciętną powierzchnię użytków rolnych w gospodarstwach, liczbę osób na 100 ha oraz stopę bezrobocia w gminach.

1. STRUKTURA WŁASNOŚCIOWA

W strukturze własnościowej rolnictwa w Poznańskim można wyróżnić dwie zasadnicze formy własności: publiczną i prywatną. Sektor publiczny obejmuje: państwowe gospodarstwa rolne przejęte przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa i pozostające w jej zarządzie państwowe gospodarstwa rolne podporządkowane Ministrowi Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej i spółki Skarbu Państwa. Z kolei sektor prywatny to: gospodarstwa indywidualne, spółdzielnie produkcji rolniczej oraz spółki prywatne.

Istniejące w woj. poznańskim użytki rolne znajdowały się w 1990 r. we władaniu: indywidualnych gospodarstw rolnych, spółdzielni produkcji rolniczej i jednostek sektora publicznego oraz innych posiadaczy (m.in. Spółdzielni Kółek Rolniczych). Większość użytków rolnych, tj. 56% ogółu, należała do rolników indywidualnych. Z pozostałych 44% przypadało: na sektor publiczny 31,8%, spółdzielnie produkcji rolniczej 12% i spółdzielnie kółek rolniczych 0,2% (por. tab. 1). Struktura własnościowa nie jest statyczna. Ulega ona ciągłym zmianom, między innymi na skutek prywatyzacji byłych państwowych gospodarstw rolnych, a także restrukturyzacji gospodarstw indywidualnych i spółdzielczych. Jednak do 1993 r. była względnie stabilna. Wyraźne zmiany odnotowano dopiero w 1993 r. Udział sektora publicznego w roku tym zmniejszył się o 8,2%, a równocześnie o tę wielkość wzrósł udział sektora prywatnego, w tym indywidualnych gospodarstw rolnych o 3,2%. Do 5,2% wzrósł udział gospodarstw pozostałych (szczególnie spółek prawa handlowego). W 1994 r. sektor publiczny posiadał już tylko 16,3% użytków rolnych natomiast prywatny 83,7% z czego na indywidualne gospodarstwa rolne przypadało 64,2%. Proces zmian struktury własnościowej trwał również w 1995 r., lecz jego tempo było mniejsze niż w 1993 i 1994 r. W 1995 r. udział sektora prywatnego wzrósł o 1,2% kosztem sektora publicznego a udział indywidualnych gospodarstw rolnych poprawił się o 2%. Najbardziej stabilną strukturę własnościową wykazywały spółdzielnie produkcji rolniczej. Ich stan posiadania w poszczególnych latach oscylował w granicach 11%, choć ze stałą tendencją spadkową. Z kolei na przestrzeni lat 1993-1995 wyraźną tendencją spadkową odnotowano w pozycji pozostałe gospodarstwa. Wstępne wyniki Spisu Rolnego z 1996 r. pokazały dalszy spadek udziału sektora publicznego i utrzymujący się stan posiadania sektora prywatnego.

W odniesieniu do skali lokalnej (gmin) obraz zmian w strukturze własnościowej nie jest tak pełny jak w przypadku regionu. Dostępne dane dotyczą tylko indywidualnych gospodarstw rolnych i w zakresie dwóch przekrojów czasowych, a mianowicie 1990 i 1994 r. Warto je jednak zapre-

zentować, gdyż mimo wszystko dają dużą wiedzę o badanym procesie. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych wzrósł w 1994 r. w stosunku do 1990 r. średnio w województwie o 7,9% (por. tab. 2). W poszczególnych gminach był natomiast bardzo zróżnicowany. Wahał się od -19,5% w Suchym Lesie do +41,7% w Zaniemyślu. W przypadku ponad 28% gmin odnotowano w 1994 r. spadek udziału indywidualnych użytków rolnych. Na podstawie analizy rozkładu tego wskaźnika w układzie przestrzennym (por. ryc. 1) można wyróżnić trzy skupiska gmin, w których wskaźnik ten miał wartość ujemną. Pierwsze to gminy położone wokół Poznania takie jak: Suchy Las, Czerwonak, Swarzędz. Drugie tworzą jednostki mające na swym terenie miasta (byłe siedziby powiatów), których charakter jest ponadlokalny a dotyczy to takich miast jak: Oborniki, Września, Nowy Tomyśl. Trzecie skupisko tworzą gminy położone na osi Poznań-Berlin, a mianowicie: Duszniki, Pniewy, Kuślin, Stęszew, Opalenica. Powyższe upoważnia do postawienia tezy, że rolnicy indywidualni w gminach, w których odnotowano spadek udziału tej grupy w strukturze własnościowej użytków rolnych, sprzedali część lub całość swych gospodarstw z przeznaczeniem pod inwestycje (prowadzone tam na wielką skalę), przede wszystkim z zakresu handlu (hurtownie), ale także agrobiznesu (przetwórstwo rolno-spożywcze), handlu artykułami do produkcji rolnej.

Tabela 1

Struktura własnościowa użytków rolnych w woj. poznańskim w latach 1990 - 1996

Lp.	Wyszczególnienie	1990 r.	1991 r.	1992 r.	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.*
1	Użytki rolne w tys. ha ogółem	544,9	545,6	546,0	545,3	553,9	560,1	545,7
2	Sektor publiczny w %	31,8	32,1	32,1	23,9	16,3	15,1	14,0 ^a
3	Sektor prywatny ogółem w %	68,0	67,9	67,9	76,1	83,7	84,9	84,3 ^a
4	W tym gospodarstwa indywidualne w %	56,0	55,9	56,1	59,3	64,2	66,2	65,8
5	Spółdzielnie produkcji rolniczej w %	12,0	11,8	11,8	11,6	11,4	10,8	—
6	Pozostałe gospodarstwa (SKR, Spółki)	0,2	0,2	—	5,2	8,1	7,9	—

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Poznańskiego z lat: 1991, 1993, 1994, 1995 i 1996 oraz *Wstępne Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 1996 w Wielkopolsce*, WUS Poznań.

* Dane niepełne, bez spółdzielni produkcji rolniczej i pozostałych (oparte na wynikach Spisu Rolnego).

^a Bez gruntów nie stanowiących gospodarstw rolnych.

W woj. poznańskim udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych w 1994 r. ukształtował się, jak wspomniano wyżej, na poziomie 64,2%. Wahania tego wskaźnika dla gmin miejskich wynosiły 46,8% (od 35,3% w Pniewach do 82,1% w Buku), a dla gmin wiejskich 62% (od 35,1% w Kaźmierzu do 97,1% w Zaniemyślu). W 14 gminach udział indywidualnych gospodarstw rolnych stanowił poniżej 50% ogółu użytków rolnych, w 18 wahał się od 50 do 65%, w dalszych

Tabela 2

Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych w gminach woj. poznańskiego w 1990 i 1994 r.

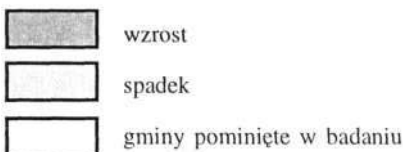
Lp.	Gminy miejskie	Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej UR w %			Lp.	Gminy wiejskie	Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej UR w %		
		1990 r.	1994 r.	Wzrost lub spadek udziału indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej w %			1990 r.	1994 r.	Wzrost lub spadek udziału indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej w %
	Województwo	56,3	64,2	+7,9		Województwo	56,3	64,2	+7,9
1	Buk	75,0	82,1	+7,1	1	Brodnica	29,2	40,9	+11,7
2	Czempiń	45,7	43,4	-2,3	2	Chrząpsko Wielkie	54,1	82,1	+28,0
3	Czarniejewo	51,6	52,2	+0,6	3	Czerwonak	47,5	40,5	-7,0
4	Dolsk	56,9	59,3	+2,4	4	Dominowo	50,4	61,8	+11,4
5	Grodzisk Wlkp.	61,9	69,6	+7,7	5	Dopiewo	46,1	46,3	+0,2
6	Kłecko	50,0	61,6	+11,6	6	Duszniki	68,9	67,9	-1,0
7	Kostrzyn	43,6	70,2	+26,6	7	Gniezno	69,4	72,1	+2,7
8	Kórnik	59,3	63,8	+4,5	8	Granowo	53,6	55,0	+1,4
9	Książ Wlkp.	58,0	65,3	+7,3	9	Kamieniec	46,3	47,7	+1,4
10	Lwówek	48,1	48,9	+0,8	10	Kaźmierz	35,1	37,9	+2,8
11	Miłosław	61,3	72,2	+10,9	11	Kiszkowo	52,6	91,3	+38,7
12	Mosina	75,4	81,2	+5,8	12	Kleszczewo	57,0	64,2	+7,2
13	Murowana Goślina	41,8	41,0	-0,8	13	Kołaczkowo	70,1	74,7	+4,6
14	Nowy Tomyśl	76,9	73,4	-3,5	14	Komorniki	60,5	65,3	+4,8
15	Oborniki	55,8	52,8	-3,0	15	Krzykosy	85,6	89,6	+4,0
16	Opalenica	68,3	67,7	-0,6	16	Kuślin	54,0	51,9	-2,1
17	Ostroróg	44,6	61,8	+17,2	17	Kwilcz	37,9	43,5	+5,6
18	Pniewy	36,6	35,3	-1,3	18	Łubowo	67,3	67,7	+0,4
19	Pobiedziska	49,1	66,4	+17,3	19	Mieleszyn	60,8	68,7	+7,9
20	Rakoniewice	73,0	73,6	+0,6	20	Mieścisko	51,2	69,2	+18,0
21	Sieraków	66,1	75,0	+8,9	21	Nekla	56,5	55,7	-0,8
22	Skoki	48,7	52,3	+3,6	22	Niechanowo	55,5	55,1	-0,4
23	Stęszew	52,8	48,8	-4,0	23	Nowe Miasto nad Wartą	54,0	59,0	+5,0
24	Swarzędz	54,1	46,5	-7,6	24	Obrzycko*	—	52,0	—
25	Szamotuły	50,3	62,6	+12,3	25	Rokietnica	43,1	48,5	+5,4
26	Śrem	55,6	60,7	+5,1	26	Suchy Las	68,0	48,5	-19,5
27	Środa Wlkp.	45,4	74,0	+28,6	27	Tarnowo Podgórne	59,2	68,8	+9,6
28	Wielichowo	81,5	78,6	-2,9	28	Zaniemyśl	55,4	97,1	+41,7
29	Września	59,1	56,4	-2,7					

Źródło: Katalog Gmin Województwa Poznańskiego, UW w Poznaniu, Poznań 1992 i Rocznik Statystyczny Województwa Poznańskiego, WUS Poznań 1995. Obliczenia własne.

* Brak danych dla 1990 r.

Wzrost lub spadek:

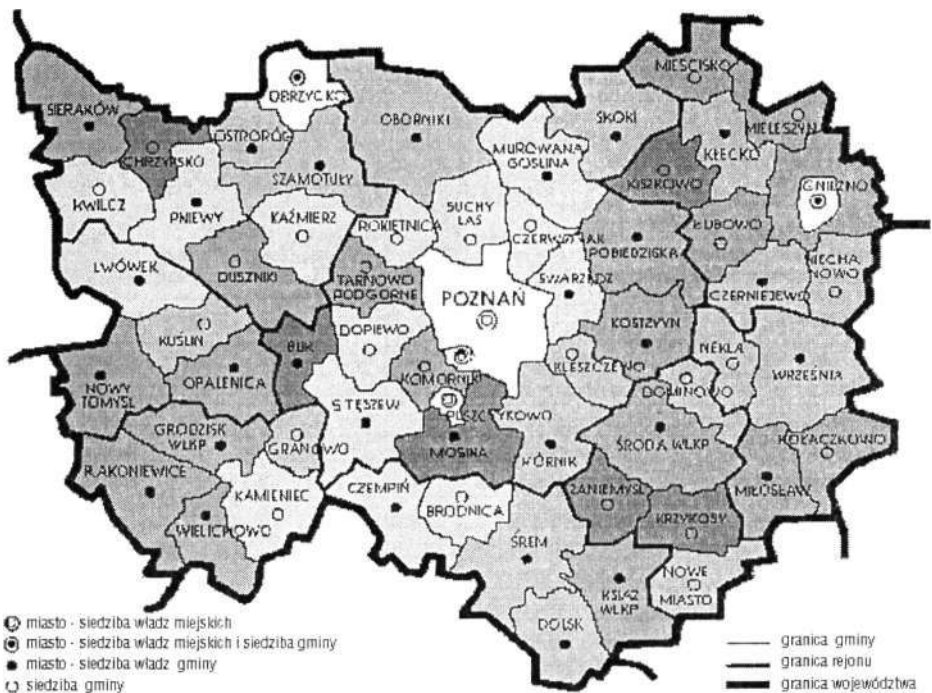
Ryc. 1. Wzrost lub spadek udziału indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie z tab. 2.

19 od 65,1 do 80%, a w 6 wynosił więcej niż 80% (por. tab. 2). Ta korzystna zmiana struktury własnościowej, w przypadku indywidualnych gospodarstw rolnych, była możliwa dzięki sprzedaży im przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa ponad 8% zasobów przejętej ziemi.

Obraz przestrzenny udziału indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych przedstawiono na ryc. 2. Na podstawie analizy przestrzennej tego wskaźnika stwierdzono, że najmniej użytków rolnych było w posiadaniu indywidualnych gospodarstw rolnych mających grunty w gminach położonych w zachodniej części województwa - 3 gminy (Kwilcz, Lwówek, Pniewy), w pasie na północ od Poznania - 5

gmin (Kaźmierz, Rokietnica, Suchy Las, Murowana Goślina, Czerwonak) oraz na południe od Poznania - 4 gminy (Stęszew, Kamieniec, Czempień i Brodnica) oraz w dwóch bezpośrednio graniczących z Poznaniem, Swarzędzu i Dopiewie. Największy odsetek użytków rolnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych znajdował się w dwóch gminach położonych w północnej części województwa (Chrzypsku Wielkim i Kiszkwie) oraz w trzech w części południowej (Mosinie, Zaniemyślu i Krzykosach). Pozostałe można zaliczyć do gmin o średnim udziale indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych. Były one położone względnie równomiernie na pozostałym terenie województwa.

Procentowy udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej:

Ryc. 2. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych w gminach woj. poznańskiego w 1994 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 2.

Trwający od 1990 r. proces przekształceń w gospodarce doprowadził do znaczących zmian w strukturze własnościowej gruntów użytkowanych rolniczo. W skali regionu udział sektora publicznego w ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1995 r. zmniejszył się do 15,1%, tj. o 16,9% w stosunku do 1990 r. W tym samym czasie spółdzielnie produkcji rolniczej zmniejszyły swój stan posiadania do 10,8%, tj. o 12%. Z kolei gospodarstwa indywidualne zwiększyły o 10,2% do 66,2% a pozostałe (SKR, spółki) o 7,7% do 7,9%.

W poszczególnych gminach udział indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych w 1994 r. był bardzo zróżnicowany. W stosunku do 1990 r. odnotowano zarówno przyrosty jak i spadki tego wskaźnika. Wzrost udziału miał miejsce w przypadku 41 gmin i wynosił od +0,6% do +41,7%, spadek wystąpił w 16 gminach i ukształtował się odpowiednio na poziomie -0,1% i -19,5%.

Uwzględniając powyższe można stwierdzić, iż w woj. poznańskim, tak w skali regionalnej jak i lokalnej, zachodzi wyraźny proces zmiany struktury własnościowej. Następuje przechodzenie zasobów ziemi z sektora publicznego do prywatnego, który to sektor umacnia swą pozycję. Można więc mówić o pozytywnym trendzie w zakresie przekształceń struktury własnościowej. Należy spodziewać się, że sektor publiczny będzie się nadal kurczył i ostatecznie obejmie tylko gospodarstwa doświadczalne, nasienne-hodowlane, fermy zarodowe oraz stosunkowo nieliczne gospodarstwa Skarbu Państwa, w tym spółki AWRSP, które zdołają przystosować się do warunków rynkowych. Sektor spółdzielczy prawdopodobnie utrzyma się w dotychczasowych rozmiarach.

2. STRUKTURA OBSZAROWA GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH

Rozdrobnienie indywidualnych gospodarstw rolnych jest podstawowym problemem rolnictwa w Polsce. Problem ten dotyczy także rolnictwa w Poznaniu lecz w nieco mniejszej skali. Na terenie województwa poznańskiego w 1990 r. istniało 33 346 gospodarstw rolnych (zob. tab. 3 i 4). Przeciętna powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 gospodarstwo wynosiła 9,12 ha. Gospodarstw małych, tj. do 5 ha użytków rolnych było 39,4% (stanowiły one dominującą grupę), średnich o powierzchni od 5 - 10 ha, 20,2%, dużych o powierzchni przekraczającej 20 ha, 8,2%. Najwięcej indywidualnych gospodarstw rolnych znajdowało się w gminach: Września - 1151, Rokietnica - 1050, Nowy Tomyśl - 996 i Oborniki - 991. Z kolei najmniej tych gospodarstw miały gminy: Brodnica - zaledwie 174, Czerwonak - 277 i Dominowo - 285. Gminy charakteryzujące się najwyższym wskaźnikiem użytków rolnych przypadających na 1 gospodarstwo to: Kołaczkowo - 12,81 ha, Czempin - 12,65 ha, Kłecko - 12,50%, Kleszczewo - 12,50 ha (zob. tabl. 5). relatywnie najniższym wskaźnikiem legitymowały się gminy: Suchy Las - 6,36 ha, Czerwonak - 6,49 i Nowe Miasto nad Wartą - 6,56 ha. Były to i tak wielkości wyższe niż przeciętnie w kraju

Tabela 3
Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych w 1990 i 1994 r. w gminach "miejskich" woj. poznańskiego

Lp.	Gminy miejskie	Liczba gospodarstw indywidualnych ogółem		Przyrost spadek	W odsetkach o powierzchni ogólnej						Przyrost spadek	Przyrost powyżej 20 ha 1994 r.	Przyrost spadek 1994 r.
		1990 r.	1994 r.		1 - 5 ha 1994 r.	Przyrost spadek 1994 r.	5 - 10 ha 1994 r.	Przyrost spadek 1994 r.	10 - 20 ha 1994 r.	Przyrost spadek 1994 r.			
	Województwo	33346	30053	-3293	36,3	-3,1	20,6	+0,4	33,3	+1,1	9,8	+1,6	
1	Buk	622	590	-32	33,9	-1,6	19,8	+1,3	35,3	-2,8	11,0	+3,1	
2	Czempin	408	388	-20	22,9	-1,8	15,5	-0,4	43,8	+0,9	17,7	+1,2	
3	Czerniejewo	377	380	+3	39,4	+3,4	17,4	-2,6	34,7	-1,8	8,4	+0,9	
4	Dolsk	525	484	-41	34,1	+2,1	22,9	-4,0	35,5	+6,5	7,4	-4,7	
5	Grodzisk Wilkp.	883	608	-275	46,4	-14,1	20,2	+1,7	27,6	+13,9	5,8	-1,5	
6	Klecko	450	457	+7	22,3	+2,2	17,1	-0,5	43,3	-7,4	17,3	+5,7	
7	Kostrzyn	580	482	-98	30,1	-17,5	21,8	-9,9	36,7	+17,7	11,4	+9,7	
8	Kórnik	664	675	+11	38,9	-3,4	18,7	+3,7	27,6	+1,4	14,8	-1,7	
9	Książ Wilkp.	659	617	-42	36,1	-0,2	21,6	+0,4	34,5	-0,7	7,8	+0,5	
10	Lwówek	756	696	-60	39,3	-0,7	22,2	+2,2	31,2	-0,3	7,2	-0,3	
11	Miłosław	484	470	-14	32,1	+1,7	22,5	+1,4	36,0	-8,0	9,4	+4,9	
12	Mosina	649	622	-27	49,0	+0,8	14,0	-2,3	22,6	+1,0	14,3	+0,4	
13	Murwana Goślina	401	381	-20	49,6	-0,3	15,8	-0,7	29,6	+0,9	5,0	+0,1	
14	Nowy Tomyśl	996	1007	+11	44,4	+3,6	26,4	+1,6	24,0	-3,2	5,2	-2,0	
15	Oborniki	991	972	-19	36,1	+2,4	22,1	-2,1	33,4	-2,1	8,3	+1,7	
16	Opalenica	666	666	-36	38,7	+0,2	19,7	-0,1	32,2	-3,6	9,4	+3,5	
17	Ostroróg	318	276	-42	35,1	-9,8	24,3	+6,4	35,5	+1,5	5,1	+1,9	
18	Pniewy	439	415	-24	37,3	+0,2	17,6	+2,3	36,6	+0,2	8,4	-2,8	
19	Pobiedziska	520	490	-30	31,8	-0,7	18,4	-1,2	39,0	-0,2	10,8	-2,1	
20	Rakoniewice	1050	1075	+25	43,4	-1,4	29,8	-8,5	23,2	+5,2	3,5	-12,4	
21	Sieraków	388	363	-25	39,1	+2,9	11,0	+2,4	39,1	-1,7	10,7	+1,1	
22	Skoki	479	402	-77	28,6	-1,9	19,9	-0,1	36,1	+4,0	15,4	-2,0	
23	Stęszew	730	624	-106	35,6	-5,2	15,1	-1,6	41,0	+2,9	8,3	+3,9	
24	Swarzędz	441	425	-16	47,1	+1,5	22,8	-1,2	24,2	-1,9	5,9	+1,6	
25	Szamotuly	662	761	+99	40,2	+11,5	23,4	-4,2	31,7	-10,7	4,7	+3,4	
26	Srem	793	859	+66	36,9	+4,9	18,9	-1,3	33,5	+5,8	10,7	-9,4	
27	Środa Wilkp.	745	679	-66	25,6	-10,5	23,9	+4,0	34,7	+4,0	15,8	+2,5	
28	Wielichowo	819	772	-47	35,1	-1,4	27,2	+0,3	34,4	+0,6	3,2	+0,4	
29	Września	1151	1059	-92	32,4	-0,9	25,4	-0,7	34,8	-1,3	7,3	+2,8	

Źródło: Katalog Gmin Województwa Poznańskiego, Poznań 1992, s. 12 - 269 i Rocznik Statystyczny Województwa Poznańskiego, WUS Poznań 1995, s. 102 - 106. Obliczenia własne.

Tabela 4
Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych w 1990 i 1994 r. w gminach "wiejskich" woj. poznańskiego

Lp.	Gminy wiejskie	Liczba gospodarstw indywidualnych ogółem 1990 r.	Przyrost, spadek 1994 r.	W odsetkach o powierzchni ogólnej								
				1 - 5 ha 1994 r.	Przyrost, spadek 1994 r.	5 - 10 ha 1994 r.	Przyrost, spadek 1994 r.	10 - 20 ha 1994 r.	Przyrost, spadek 1994 r.	Przyrost, spadek 1994 r.		
	Województwo	33346	30053	-3293	36,3	3,1	20,6	+0,4	33,3	+1,1	9,8	+1,6
1	Brodnica	174	166	-8	27,7	-6,2	11,4	+1,1	35,6	-1,8	25,3	+6,9
2	Chrzypsko Wielkie	309	295	-14	27,1	-2,0	25,8	+5,4	37,3	-1,5	9,8	-0,9
3	Czerwonak	277	234	-43	61,9	-4,2	16,2	-1,9	16,6	+4,0	5,1	+1,9
4	Dominowo	285	275	-10	19,3	+0,7	17,4	-0,5	47,3	-5,0	16,0	+4,8
5	Dopiewo	502	365	-137	50,7	-7,1	13,4	+1,2	27,4	+1,1	7,9	+4,1
6	Duszniki	904	857	-47	30,6		18,3	-0,7	41,8	-1,3	9,3	+2,0
7	Gniezno	906	738	-168	26,2	-9,0	18,8	+2,2	35,8	+1,4	19,2	+5,4
8	Granowo	321	305	-16	24,9	+0,9	21,3	-3,0	44,3	-1,8	9,5	+3,9
9	Kamieniec	551	544	-7	25,7	+0,1	29,2	-0,4	41,4	-1,4	3,7	+2,0
10	Każmierz	333	315	-18	29,8	-0,8	19,0	+0,4	42,9	-2,1	8,3	+2,5
11	Kiszewo	434	406	-28	18,0	-3,0	16,3	-1,0	48,0	-4,0	17,7	+8,0
12	Kleszczewo	306	302	-4	15,9	+0,9	20,5	+0,9	44,4	-3,6	19,2	+1,8
13	Kończakowo	541	580	+39	20,7	+7,9	20,7	-1,7	42,4	-10,6	16,2	+4,4
14	Komorniki	312	293	-19	47,1	-4,2	19,1	+2,4	23,9	-1,7	9,9	+3,5
15	Krzykossy	693	583	-110	37,0	-5,1	18,5	+1,0	34,4	+4,0	9,9	-0,1
16	Kuślin	568	504	-64	42,4	-2,8	26,8	-1,2	25,8	+3,8	4,9	+0,1
17	Kwilcz	318	310	-8	37,4	+0,9	13,9	+1,0	35,8	-1,9	12,9	+2,7
18	Łubowo	567	484	-83	19,6	-3,7	22,1	-0,8	42,1	+1,7	16,1	+2,7
19	Mieleszyn	386	323	-63	28,8	-2,8	13,3	-2,2	40,2	-8,8	17,6	+13,7
20	Miejsisko	428	421	-7	24,0	-0,1	15,7	+2,6	40,3	-6,0	20,0	+3,4
21	Nekla	395	357	-38	39,4	-1,1	18,4	-2,4	30,8	+0,4	11,2	+2,9
22	Niechanowo	401	385	-16	22,1	+2,6	17,9	-3,3	44,4	-0,9	15,6	+1,6
23	Nowe Miasto nad Wartą	687	593	-94	46,0	-4,2	24,0	+3,5	24,8	+0,6	5,2	+2,0
24	Obrzycko	409*	305	-104	41,3	-5,6	23,6	-1,1	29,2	+3,3	5,9	+3,4
25	Rokietnica	367	321	-46	50,8	-2,6	18,4	-0,4	23,4	+0,2	7,5	+2,9
26	Suchy Las	369	248	-121	55,6	-5,6	17,3	+1,9	24,6	+3,5	2,4	+0,1
27	Tarnowo Podgórne	609	527	-82	44,2	-3,1	22,2	-0,3	27,1	+1,0	6,4	+2,3
28	Zaniemyśl	341	346	+5	30,9	+3,0	12,7	+1,6	45,7	-5,6	10,7	+1,0

Źródło: Katalog Gmin Województwa Poznańskiego, Poznań 1992, s. 12 - 269 i Rocznik Statystyczny Województwa Poznańskiego, WUS Poznań 1995, s. 102 - 106. Obliczenia własne.

* Dane przedstawiono łącznie dla miasta i gminy.

**Przeciętna powierzchnia użytków rolnych na 1 gospodarstwo
w gminach woj. poznańskiego w 1990 i 1994 r.**

Lp.	Gminy miejskie	Przeciętna powierzchnia UR na 1 gospodarstwo w ha		Przyrost, spadek	Lp.	Gminy wiejskie	Przeciętna powierzchnia UR na 1 gospodarstwo w ha		Przyrost, spadek
		1990 r.	1994 r.				1990 r.	1994 r.	
Województwo		9,12	10,30	+1,18	Województwo		9,12	10,30	+1,18
1	Buk	9,47	10,86	+1,39	1	Brodnica	11,05	16,38	+5,33
2	Czempiń	12,65	12,59	-0,06	2	Chrzypsko Wielkie	9,78	15,47	+5,69
3	Czarniejewo	9,12	9,30	+0,18	3	Czerwonak	6,49	6,19	-0,30
4	Dolsk	9,39	10,48	+1,09	4	Dominowo	11,96	15,15	+3,19
5	Grodzisk Wlkp.	5,59	9,72	+4,13	5	Dopiewo	7,42	10,04	+2,62
6	Kłecko	12,50	15,17	+2,67	6	Duszniki	10,25	10,62	+0,37
7	Kostrzyn	9,10	17,68	+8,58	7	Gniezno	10,39	13,27	+2,88
8	Kórnik	10,43	11,00	+0,57	8	Granowo	10,03	10,83	+0,80
9	Książ Wlkp.	8,65	10,37	+1,72	9	Kamieniec	9,15	9,61	+0,46
10	Lwówek	8,57	9,38	+0,81	10	Kaźmierz	9,98	11,32	+1,34
11	Miłosław	9,97	12,17	+2,20	11	Kiszkowo	11,13	20,58	+9,45
12	Mosina	9,85	11,04	+1,19	12	Kleszczewo	12,50	14,14	+1,64
13	Murwana Goślina	8,03	8,44	+0,41	13	Kołaczkowo	12,81	12,69	-0,12
14	Nowy Tomyśl	8,46	7,93	-0,53	14	Komorniki	9,48	10,87	+1,39
15	Oborniki	9,90	9,57	+0,37	15	Krzykosy	8,34	10,34	+2,00
16	Opalenica	9,60	9,97	+0,37	16	Kuślin	7,44	7,90	+0,56
17	Ostroróg	7,80	12,38	+4,58	17	Kwilcz	10,19	11,95	+1,76
18	Pniewy	9,77	9,77	0,00	18	Łubowo	11,08	13,11	+2,03
19	Pobiedziska	11,01	15,61	+4,60	19	Mieleszyn	10,51	14,14	+3,63
20	Rakoniewice	7,38	7,29	-0,09	20	Mieścisko	12,42	17,05	+4,63
21	Sieraków	10,17	12,31	+2,14	21	Nekla	8,73	9,50	+0,77
22	Skoki	10,74	14,30	+3,56	22	Niechanowo	12,26	12,69	+0,43
23	Stęszew	8,98	9,70	+0,72	23	Nowe Miasto nad Wartą	6,56	8,27	+1,71
24	Swarzędz	8,68	7,67	-1,01	24	Obrzycko*	—	8,47	—
25	Szamotuly	10,00	10,80	+0,80	25	Rokietnica	7,80	10,07	+2,27
26	Śrem	10,15	10,23	+0,08	26	Suchy Las	6,36	6,43	+0,07
27	Środa Wlkp.	10,54	18,87	+8,33	27	Tarnowo Podgórne	7,98	10,37	+2,39
28	Wielichowo	8,32	8,50	+0,12	28	Zaniemyśl	11,26	19,67	+8,41
29	Września	9,28	9,67	+0,39					

Źródło: Katalog Gmin Województwa Poznańskiego, Poznań 1992, s. 12 - 269 i Rocznik Statystyczny Województwa Poznańskiego, WUS Poznań 1995, s. 102 - 106. Obliczenia własne.

* Brak danych dla 1990 r.

(wskaźnik dla kraju w 1990 r. wynosił 6,3 ha na 1 gospodarstwo). Najkorzystniejszą strukturę agrarną odnotowano w gminie Kleszczewo. Gmina ta bowiem miała w skali województwa najwyższy odsetek gospodarstw dużych i bardzo dużych, wynoszący 65,4%. W następnej kolejności były gminy Kołaczkowo - 64,8% gospodarstw, Mieścisko - 62,9% oraz Kłęcko - 62,3%.

Rok 1994 przyniósł w skali województwa ubytek indywidualnych gospodarstw rolnych o 3293, co w stosunku do 1990 r. stanowiło 9,9%. Należy jednak podkreślić, iż ubytek gospodarstw nastąpił przede wszystkim w miastach (które nie stanowią przedmiotu naszych rozważań, jak Poznań, czy Gniezno). W przypadku 9 analizowanych gmin odnotowano przyrost liczby gospodarstw rolnych, największy w Szamotułach - o 99 gospodarstw i w Śremie o 66, proporcjonalnie największy ubytek wystąpił w Suchym Lesie o 32,8% i Dopiewie 27,3%.

Na skutek zmiany w liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych dokonała się także zmiana w ich strukturze obszarowej. Zmniejszyła się o 3,1% liczba gospodarstw małych, nieco bo o 0,4% wzrosła liczba gospodarstw średnich. Wzrosła również ilość gospodarstw dużych i bardzo dużych, pierwszych o 1,1%, a drugich o 1,6%.

W 1994 r. uległ poprawie wskaźnik powierzchni użytków rolnych na 1 gospodarstwo o 1,18 ha i wynosił 10,30 ha. W tym samym czasie dla kraju wielkości te wynosiły odpowiednio: 0,4 ha i 6,7 ha. Wzrost stopnia koncentracji ziemi w indywidualnych gospodarstwach rolnych został spowodowany nabyciem (do końca 1994 r.) przez rolników ponad 11,3 tys. ha ziemi od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Największy przyrost powierzchni użytków rolnych na jedno gospodarstwo odnotowano w gminach: Kiszkowo o 9,45 ha (w wyniku restrukturyzacji KPGR w Rybnie Wielkim), Kostrzyn o 8,58 ha (z gruntów KPGR Gułtowy) i Zaniemyśl o 8,41 ha (z gruntów PGR Łękno). Relatywnie najwięcej użytków rolnych przypadało na gospodarstwa w gminie Kiszkowo, bo 20,58 ha na jedno gospodarstwo oraz w gminach Zaniemyśl i Środa Wlkp. odpowiednio 19,67 ha i 18,87 ha. Niekorzystną pod tym względem pozycję utrzymały gminy Czerwonak 6,19 ha i Suchy Las 6,43 ha, a nawet w stosunku do 1990 r. ten pierwszy pogorszył swą relację.

Ze wstępnych wyników Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r. wynika, że w Poznańskim nastąpił dalszy spadek liczby indywidualnych gospodarstw rolnych do 29,2 tys. przy równoczesnym wzroście do 11,7 ha użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo (dla kraju 6,9 ha UR).

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, iż w woj. poznańskim między 1990 a 1994 r. zaszły następujące zmiany w strukturze agrarnej:

- zmniejszyła się prawie o 10% ogólna liczba gospodarstw;
- wzrosła przeciętna powierzchnia użytków rolnych na jedno gospodarstwo z 9,12 ha do 10,30 ha;
- nastąpił wzrost liczby gospodarstw dużych (od 10 - 20 ha UR) i bardzo dużych (powyżej 20 ha UR) odpowiednio o 1,1% i 1,6%;
- względnie stabilna była grupa gospodarstw średnich (5 - 10 ha UR);

— zmniejszyła się grupa gospodarstw małych (od 1 - 5 ha UR).

Tak więc, mechanizm rynkowy uruchomił korzystną zmianę struktury obszarowej. Doszło do skurczenia do 36,3% grupy gospodarstw małych a równocześnie wzrosła liczebnie grupa gospodarstw dużych i bardzo dużych, które stanowiły w 1994 r. 43,1% ogółu gospodarstw. Przy założeniu, że trend ten utrzyma się (a przemawiają za tym wstępne wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r.), można spodziewać się w Poznańskim jeszcze znaczniejszej poprawy struktury obszarowej. Za względnie dobrą sytuację należy uznać tę, którą odnotowano w gminach o przeciętnej powierzchni użytków rolnych na 1 gospodarstwo powyżej 15 ha. Przytoczone dane pozwalają wysunąć tezę o zapoczątkowanym procesie koncentracji ziemi w gospodarstwach indywidualnych woj. poznańskiego.

3. STRUKTURA LUDNOŚCI PRACUJĄCEJ W ROLNICTWIE

W 1990 r. w rolnictwie woj. poznańskiego było zatrudnionych 102 tys. osób, co stanowiło 18% ludności czynnej zawodowo; dla kraju wskaźnik ten wynosił prawie 27%. W tabeli 6 przedstawiono ludność pracującą w rolnictwie w gminach woj. poznańskiego. Z analizy tabeli wynika, że w 1990 r. najniższe zatrudnienie w tym dziale gospodarki osiągnęły gminy: Swarzędz - 12,6%, Mosina - 16,1%, Śrem - 18,5% i Nowy Tomyśl - 19,6%. Charakteryzowały się one wysokim stopniem urbanizacji zawodowej¹. Stwierdzenia tego nie można odnieść w stosunku do takich gmin jak Wielichowo, czy Dolsk, dla których wskaźnik pracujących w rolnictwie wynosił odpowiednio 74,5% i 57,6%. Spośród gmin wiejskich relatywnie najniższym wskaźnikiem, poniżej średniego dla województwa, wyróżniła się gmina Czerwonak - 14,8%. Korzystny wskaźnik osiągnęły też gminy Suchy Las 21,8% i Komorniki 21,1%. Najwięcej osób pracowało w rolnictwie w gminach: Kamieniec - 70,4%, Dominowo - 67,9% oraz Chrzypsko Wielkie - 66,5%.

W 1993 r. w skali województwa zatrudnienie w rolnictwie spadło o 1%. W wielkościach bezwzględnych było ono jednak większe o 2677 osób. Z analizowanych gmin, w dwóch wiejskich tj. Dominowie i Gnieźnie i w ośmiu miejskich, a mianowicie: Buku, Grodzisku Wlkp., Miłosławiu, Mosinie, Nowym Tomyślu, Rakoniewicach, Wielichowie i Wrześni odnotowano spadek pracujących w rolnictwie. W pozostałych nastąpił wzrost, i to niekiedy bardzo znaczny. W przypadku gminy Ostroróg o 21,8%, Nekli - 19,5%, Kamieńca - 17,7%. Biorąc pod uwagę powyższe można stwierdzić, iż w 1993 r. nastąpiło relatywne pogorszenie się wskaźnika ludności pracującej zawodowo w rolnictwie w stosunku do 1990 r. Jest to sytuacja niedobra, świadcząca o pogarszającym się wykorzystaniu siły roboczej, wpływająca na obniżenie efektywności procesów wytwórczych. Równocześnie jest ona symptomatyczna dla tzw. zjawiska "przetrwania w rolnictwie", które w przypadku gdy poprawia się koniunktura gospodarcza ulega ograniczeniu.

¹ Interpretację tego pojęcia szeroko przedstawiono w pracy: A. Czyżewski, *Ekonomiczne podstawy procesów urbanizacji wsi w Polsce Ludowej*, Poznań 1983, rozdz. IV.

Tabela 6

**Ludność pracująca zawodowo w rolnictwie w gminach woj. poznańskiego
w 1990 i 1993 r.**

Lp.	Gminy miejskie	Ludność pracująca zawodowo w rolnic- twie % ogółu ludności pracującej zawodowo		Lp.	Gminy wiejskie	Ludność pracująca zawodowo w rolnic- twie % ogółu ludności pracującej zawodowo	
		1990 r.	1993 r.			1990 r.	1993 r.
Województwo		18,0	17,0	Województwo		18,0	17,0
1	Buk	33,7	30,7	1	Brodnica	59,0	77,1
2	Czempiń	54,2	65,0	2	Chrzypsko Wielkie	66,5	80,0
3	Czarniejewo	47,9	53,0	3	Czerwonak	14,8	12,1
4	Dolsk	57,6	73,2	4	Dominowo	67,9	62,6
5	Grodzisk Wlkp.	22,9	19,8	5	Dopiewo	35,9	54,1
6	Klecko	53,8	71,0	6	Duszniki	59,4	75,0
7	Kostrzyn	34,5	47,3	7	Gniezno	60,1	51,1
8	Kórnik	32,6	35,4	8	Granowo	56,8	79,3
9	Książ Wlkp.	54,6	72,0	9	Kamieniec	70,4	88,1
10	Lwówek	52,8	68,0	10	Kaźmierz	53,5	67,5
11	Miłosław	31,6	25,6	11	Kiszkowo	63,0	88,4
12	Mosina	16,1	7,1	12	Kleszczewo	58,2	81,2
13	Murowana Goślina	23,3	31,0	13	Kołaczkowo	65,9	84,0
14	Nowy Tomyśl	19,6	5,8	14	Komorniki	24,1	29,1
15	Oborniki	28,2	34,0	15	Krzykosy	45,3	51,9
16	Opalenica	31,7	34,0	16	Kuślin	62,3	79,2
17	Ostroróg	47,2	69,0	17	Kwilcz	60,5	77,0
18	Pniewy	44,6	46,5	18	Łubowo	60,2	69,8
19	Pobiedziska	31,1	35,5	19	Mieleszyn	56,3	66,8
20	Rakoniewice	50,8	37,6	20	Mieścisko	58,0	75,0
21	Sieraków	30,1	38,3	21	Nekla	39,6	59,1
22	Skoki	37,5	46,6	22	Niechanowo	61,8	80,1
23	Stęszew	40,5	61,4	23	Nowe Miasto nad Wartą	48,8	52,4
24	Swarzędz	12,6	14,8	24	Obrzycko	36,1	69,5
25	Szamotuły	27,1	29,0	25	Rokietnica	36,4	57,6
26	Śrem	18,5	19,8	26	Suchy Las	21,8	25,4
27	Środa Wlkp.	28,5	29,6	27	Tarnowo Podgórne	32,7	40,5
28	Wielichowo	74,5	65,1	28	Zaniemyśl	43,4	55,8
29	Września	20,4	16,5				

Źródło: Obliczenia własne na podstawie katalogu gmin województwa poznańskiego, Poznań 1992 i 1994.

Liczba osób pracujących w rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych wynosiła w Poznaniu w 1990 r. 18,9 (zob. tab. 7), w Polsce natomiast 23,64². Najwięcej osób na 100 ha pracowało w gminach: Szamotuły 23,16, Swarzędz 22,23, Tarnowo Podgórne 21,82, Wielichowo 21,76. Najkorzystniejsze relacje pod tym względem odnotowano natomiast w gminach: Skoki 11,30, Mielešzyn 11,81 i Dominowo 11,98.

Powierzchnia użytków rolnych na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie w 1990 r. wynosiła przeciętnie w województwie 5,29 ha (por. tab. 7). W gminach wskaźnik ten był najwyższy w Skokach i wynosił 8,46 oraz Dominowie 8,35. Najniższą jego wartość odnotowano w Szamotułach 4,31, Swarzędzu 4,49 i Tarnowie Podgórnym 4,58, co było potwierdzeniem wysokiego tam zatrudnienia rolniczego.

W 1993 r. nastąpił w woj. poznańskim wzrost wskaźnika "liczba osób na 100 ha UR" o 0,50 osoby, przy równoczesnym spadku wskaźnika "powierzchnia użytków rolnych na 1 osobę w ha" o 0,14 ha, co świadczy o pogorszeniu się obu wskaźników. W przypadku analizowanych gmin tylko w 6 z nich, to jest w: Czerwonaku, Grodzisku Wlkp., Miłosławiu, Mosinie, Nowym Tomyślu i Wrześni nastąpił spadek liczby osób na 100 ha użytków rolnych. W pozostałych gminach odnotowano wzrost tego wskaźnika, co należy interpretować jako zwiększenie zasobów nisko wydajnej siły roboczej, spowodowane zwalnianiem z przemysłu tzw. chłopo-robotników.

Jeśli przyjąć za M. Sznajderem³, że wskaźnik do 5 osób na 100 ha jest zatrudnieniem korzystnym, a powyżej 10 osób świadczy o utajonym bezrobociu, to abstrahując od specyfiki struktury wielkościowej gospodarstw, w przypadku wszystkich gmin w woj. poznańskim można mówić o wyraźnym ukrytym bezrobociu agrarnym. I tak według stanu z 1993 r. z rolnictwa w woj. poznańskim powinno odejść 77,7 tys. osób tj. 74,23% pracujących. Jest to ogromna liczba osób i bardzo poważny problem społeczny do rozwiązania, zwłaszcza przy istniejącym bezrobociu.

Przeobrażenia zachodzące w gospodarce kraju po 1989 r. spowodowały powstanie bezrobocia na wielką skalę. W woj. poznańskim stopa bezrobocia była i tak relatywnie niska w stosunku do przeciętnej w kraju i wynosiła w 1990 r. 3,5%, w 1994 r. 8,4% a w 1996 spadła do 6,2%. W niektórych gminach oscylowała w granicach bezrobocia naturalnego określanego na około 5%. W 1996 r. najniższe bezrobocie odnotowano w 16 gminach i wynosiło ono 3,4% (por. tab. 8). Najwyższe, stanowiące prawie 16% czynnych zawodowo było w 8 gminach, a mianowicie: Czarniejewie, Kłecku, Gnieźnie, Kiszkuwie, Łubowie, Mielešzynie, Mieścisku i Niechanowie. Zostało ono spowodowane między innymi likwidacją PGR i redukcją zatrudnienia w RSP. Równocześnie gminy te charakteryzowały się relatywnie wysokim zatrudnieniem rolniczym.

Rozkład przestrzenny stopy bezrobocia przedstawia ryc. 3. Wynika z niego, że najniższe bezrobocie było w gminach przylegających do Pozna-

² Obliczenia własne na podstawie: *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa 1986 - 1990*, GUS, Warszawa 1992, s. 26 i 81.

³ M. Sznajder, *Kierunki rozwoju rolnictwa województw kaliskiego, konińskiego, leszczyńskiego, poznańskiego, pilskiego i sieradzkiego*, Poznań 1993, s. 12.

Tabela 7

Liczba osób pracujących w rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha UR w gminach woj. poznańskiego w 1990 i 1993 r.

Lp.	Gminy miejskie	Liczba osób na 100 ha UR		Powierzchnia UR na 1 osobę w ha		Lp.	Gminy wiejskie	Liczba osób na 100 ha UR		Powierzchnia UR na 1 osobę w ha	
		1990 r.	1993 r.	1990 r.	1993 r.			1990 r.	1993 r.	1990 r.	1993 r.
	Województwo	18,90	19,40	5,29	5,15		Województwo	18,90	19,40	5,29	5,15
1	Buk	19,60	20,64	5,10	4,84	1	Brodnica	16,41	23,58	6,09	4,24
2	Czempin	21,71	28,87	4,60	3,48	2	Chrzypsko Wielkie	13,55	19,12	7,38	5,23
3	Czerniejewo	18,48	22,85	5,40	4,38	3	Czerwonak	22,73	21,22	4,40	4,71
4	Dolsk	14,96	22,68	6,68	4,41	4	Dominowo	11,98	12,55	8,35	7,86
5	Grodzisk Wlkp.	20,39	18,57	4,91	5,31	5	Dopiewo	15,47	28,65	6,46	3,48
6	Klecko	13,46	19,38	7,42	5,16	6	Duszynki	14,18	18,84	7,05	5,31
7	Kostrzyn	16,96	26,05	5,90	3,83	7	Gniezno	12,92	12,69	7,74	7,88
8	Kórnik	15,86	26,83	6,30	4,86	8	Granowo	17,61	26,38	5,71	3,79
9	Książ Wlkp.	16,71	26,97	5,99	3,70	9	Kamieniec	16,67	22,75	5,60	4,39
10	Lwówek	13,75	22,04	7,27	4,54	10	Każmierz	14,35	18,58	6,97	5,38
11	Mitostaw	16,09	14,57	6,22	6,86	11	Kiszkowo	14,26	22,90	7,00	4,37
12	Mosina	17,33	8,88	5,77	11,25	12	Kleszczewo	15,19	24,24	6,58	4,13
13	Murwana Goślina	14,54	2,09	6,88	4,53	13	Kołaczkowo	16,92	23,16	5,91	4,32
14	Nowy Tomysł	15,56	5,62	6,43	17,78	14	Komorniki	20,03	29,34	4,92	3,40
15	Oborniki	19,22	28,18	5,20	3,54	15	Krzykosy	15,94	23,90	6,27	4,18
16	Opalenica	19,21	24,17	5,21	4,14	16	Kušlin	15,65	25,85	6,39	3,86
17	Ostroróg	15,74	22,46	6,35	4,45	17	Kwilcz	16,25	20,39	6,15	4,90
18	Pniewy	15,62	15,79	6,40	6,33	18	Łubowo	12,86	16,68	7,77	5,60
19	Pobiedziska	14,23	19,52	7,03	5,12	19	Mieleszyn	11,81	15,38	8,46	6,50
20	Rakoniewice	20,72	19,34	4,83	5,17	20	Mieścisko	12,24	17,89	8,16	5,59
21	Sieraków	16,44	20,60	6,08	4,85	21	Nekla	16,06	25,99	6,23	3,85
22	Skoki	11,30	15,70	8,84	6,36	22	Niechanowo	12,88	18,36	7,76	5,44
23	Stęszew	16,58	29,47	6,03	3,39	23	Nowe Miasto nad Wartą	19,11	25,61	5,23	3,90
24	Swarzędz	22,23	29,57	4,49	3,38	24	Obrzycko	17,45	33,56	5,73	2,97
25	Szamotuły	23,18	23,73	4,31	4,21	25	Rokietnica	13,98	27,06	7,15	3,69
26	Srem	19,61	22,24	5,10	4,49	26	Suchy Las	20,02	26,93	4,95	3,71
27	Środa Wlkp.	20,16	22,40	4,96	4,46	27	Tarnowo Podgórne	21,82	31,73	4,58	3,15
28	Wielichowo	21,76	23,97	4,59	4,17	28	Zaniemięśl	14,64	20,87	6,83	4,79
29	Wirześnia	19,93	16,56	5,02	6,04						

Źródło: Obliczenia własne na podstawie katalogu gmin województwa poznańskiego, Poznań 1992 i 1994 r.

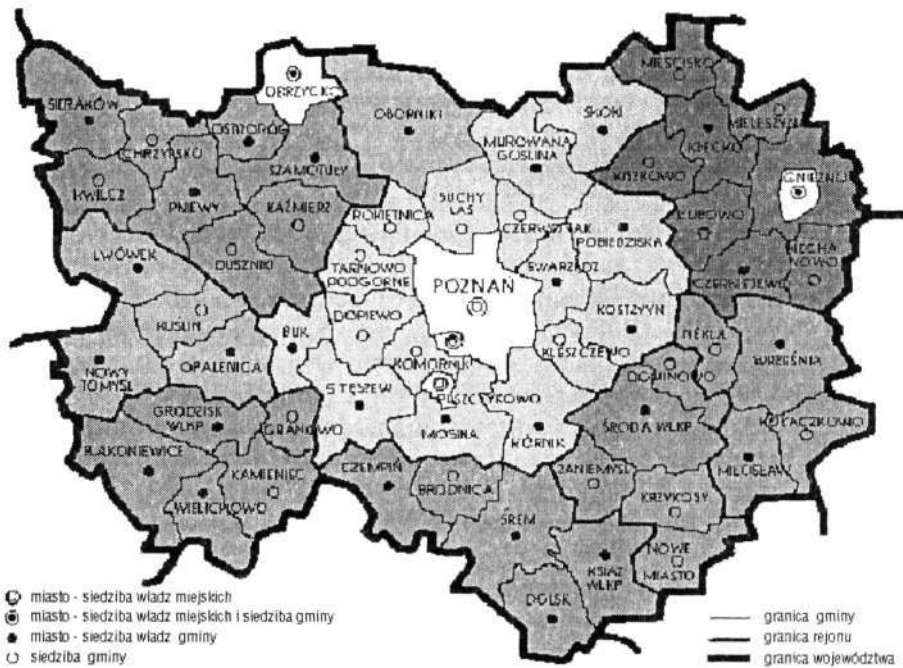
Tabela 8

**Stopa bezrobocia rejestrowanego w gminach woj. poznańskiego
w 1990, 1994 i 1996 r.**

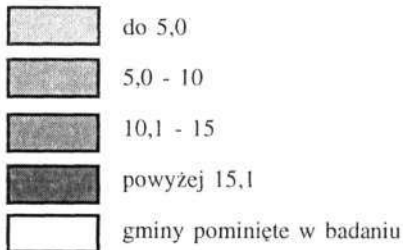
Lp.	Gminy miejskie	Stopa bezrobocia rejestrowanego w %			Lp.	Gminy wiejskie	Stopa bezrobocia rejestrowanego w %		
		1990 r.	1994 r.	1996 r.			1990 r.	1994 r.	1996 r.
	Województwo	3,5	8,4	6,2		Województwo	3,5	8,4	6,2
1	Buk	2,8	5,5	3,4	1	Brodnica	3,6	13,1	11,1
2	Czempiń	3,6	13,1	11,1	2	Chrzypsko Wielkie	3,9	15,0	13,6
3	Czarniejewo	7,4	20,5	15,8	3	Czerwonak	2,8	5,5	3,4
4	Dolsk	3,6	13,1	11,1	4	Dominowo	4,8	14,3	11,3
5	Grodzisk Wlkp.	4,4	13,4	11,0	5	Dopiewo	2,8	5,5	3,4
6	Kłecko	7,4	20,5	15,8	6	Duszniki	3,9	15,0	13,6
7	Kostrzyn	2,8	5,5	3,4	7	Gniezno	7,4	20,5	15,8
8	Kórnik	2,8	5,5	3,4	8	Granowo	4,4	13,4	11,0
9	Książ Wlkp.	3,6	13,1	11,1	9	Kamieniec	4,4	13,4	11,0
10	Lwówek	3,1	8,9	7,3	10	Kaźmierz	3,9	15,0	13,6
11	Miłosław	4,8	14,3	11,3	11	Kiszkowo	7,4	20,5	15,8
12	Mosina	2,8	5,5	3,4	12	Kleszczewo	2,8	5,5	3,4
13	Murowana Goślina	2,8	5,5	3,4	13	Kołaczkowo	6,3	14,8	10,7
14	Nowy Tomyśl	3,1	8,9	7,3	14	Komorniki	2,8	5,5	3,4
15	Oborniki	2,1	8,5	6,3	15	Krzykosy	4,8	14,3	11,3
16	Opalenica	3,1	8,9	7,3	16	Kuślin	3,1	8,9	7,3
17	Ostroróg	3,9	15,0	13,6	17	Kwilcz	3,9	15,0	13,6
18	Pniewy	3,9	15,0	13,6	18	Łubowo	7,4	20,5	15,8
19	Pobiedziska	2,8	5,5	3,4	19	Mieleszyn	7,4	20,5	15,8
20	Rakoniewice	4,4	13,4	11,0	20	Mieścisko	7,4	20,5	15,8
21	Sieraków	3,9	15,0	13,6	21	Nekla	6,3	14,8	10,7
22	Skoki	2,8	5,5	3,4	22	Niechanowo	7,4	20,5	15,8
23	Stęszew	2,8	5,5	3,4	23	Nowe Miasto nad Wartą	4,8	14,3	11,3
24	Swarzędz	2,8	5,5	3,4	24	Obrzycko	3,9	15,0	13,6
25	Szamotuły	3,9	15,0	13,6	25	Rokietnica	2,8	5,5	3,4
26	Śrem	3,6	13,1	11,1	26	Suchy Las	2,8	5,5	3,4
27	Środa Wlkp.	4,8	14,3	11,3	27	Tarnowo Podgórne	2,8	5,5	3,4
28	Wielichowo	4,4	13,4	11,0	28	Zaniemyśl	4,8	14,3	11,3
29	Września	6,3	14,8	10,7					

Źródło: Dane Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Poznaniu.

nia oraz w położonych w północnej i środkowo-zachodniej części wojewódz-

Procentowy udział bezrobotnych w liczbie ludności czynnej zawodowo:

Ryc. 3. Stopa bezrobocia rejestrowanego w gminach woj. poznańskiego w 1996 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 8.

twą. Co wskazywałoby na korzystne oddziaływanie Poznania jako rynku pracy, a także miast: Oborniki i Nowy Tomyśl.

Przeprowadzone badania wykazały, że w Poznańskim nastąpiło zmniejszenie odsetka osób pracujących w rolnictwie z 18% w 1990 r. do 17% w 1993 r., co jednak nie spowodowało odczuwalnego ubytku zasobów siły roboczej. Nadal utrzymywał się na relatywnie wysokim poziomie (19,4 w 1993 r.), a nawet nieco wzrósł, wskaźnik liczby osób na 100 ha UR. Zjawiskiem korzystnym był spadek bezrobocia w 1996 r. do 6,2% w skali województwa. W odniesieniu do struktury pracujących w rolnictwie nie

można mówić o ilościowej poprawie. Należy raczej oczekiwać, że proces zmniejszania zatrudnienia agrarnego będzie powolny, a co za tym idzie długotrwały.

4. SKALA ZMIAN STRUKTURALNYCH

Przeprowadzone badania dowodzą, że w Poznaniu trwa proces restrukturyzacji rolnictwa. Jednak w zakresie poszczególnych struktur i gmin z różną siłą. Potwierdza to również sumaryczna skala zmian strukturalnych sporządzona na podstawie sumy rang czterech wybranych cech, a mianowicie: udziału indywidualnych gospodarstw rolnych w strukturze własnościowej użytków rolnych w 1994 r., przeciętnej powierzchni użytków rolnych przypadającej na jedno gospodarstwo w gminie w 1994 r., liczby osób na 100 ha użytków rolnych w 1993 r. i stopy bezrobocia w 1996 r. Skonstruowano odpowiednie skale, uwzględniając przy rangowaniu okoliczność, iż w przypadku dwóch pierwszych cech sytuacja staje się korzystniejsza, gdy wartość cech rośnie zaś w dwóch pozostałych odwrotnie. Przyjęto także, że gminy, dla których suma rang była mniejsza lub równa 40, osiągnęły wysoki poziom zaawansowania procesu restrukturyzacji; suma rang mieszcząca się w przedziale między 40 a 60 - to poziom średni; poziom niski odpowiadał sumie rang większej od 60. W oparciu o te skale ustalono, że w 21 gminach poziom zaawansowania procesu restrukturyzacji rolnictwa jest względnie wysoki, w 22 średni a w pozostałych relatywnie niski. Spośród gmin miejskich najwyższą pozycję osiągnęły: Mosina, Buk, Pobiedziska i Miłosław, a z wiejskich: Zaniemyśl, Mieleszyn, Mieścisko i Kołaczkowo (por. tab. 9 i 10).

Analiza przestrzenna upoważnia do stwierdzenia, że osiągnięty poziom restrukturyzacji w zakresie dwóch podstawowych zasobów wytwórczych (ziemi i pracy) można uznać za relatywnie wysoki bądź średni. W przedziale tym lokuje się ponad 75% gmin. Gminy charakteryzujące się najbardziej zaawansowanym procesem restrukturyzacji tworzą zwarte pas, 15 jednostek, we wschodniej części województwa oraz dwa małe skupiska w północno-zachodniej jego części, łącznie 5 gmin (por. ryc. 4). Te o średnim zaawansowaniu, tworzą 3 zwarte skupiska, dwa na południu województwa i jedno w jego północno-zachodniej części. Gminy względnie opóźnione pod tym względem położone są przede wszystkim wokół Poznania oraz w północnej części województwa. W gminach tych zaszły niewielkie zmiany, a w odniesieniu do niektórych istniejące struktury utrwaliły się.

Powyższe badania upoważniają do sformułowania kilku ogólniejszych uwag dotyczących procesu restrukturyzacji rolnictwa w woj. poznańskim. Najbardziej widoczne i najkorzystniejsze zmiany dokonały się w zakresie struktury własnościowej. Znacznemu ograniczeniu, bo prawie o 17%, w skali województwa, uległ udział sektora publicznego w ogólnej powierzchni użytków rolnych. Wzrósł natomiast sektor prywatnego, do prawie 85% w 1995 r.

Tabela 9

**Zmiany strukturalne w rolnictwie w gminach "miejskich" w Poznańskim
w latach 1993 i 1996**

Lp.	Gminy miejskie	Pozycja na skali				Suma rang	Pozycja na skali sumy rang
		udział indyw. gosp. rolnych w strukturze własnościowej UR w 1994 r.	przeciętna powierzchnia UR na 1 gospodarstwo w 1994 r.	liczba osób na 100 ha UR w 1993 r.	stopa bezrobocia w 1996 r.		
1	Buk	1	12	12	1	26	2
2	Czempiń	27	6	27	6	66	22
3	Czarniejewo	23	24	19	9	75	26
4	Dolsk	19	14	18	6	57	18
5	Grodzisk Wlkp.	10	19	7	5	41	10
6	Klecko	17	4	9	9	39	9
7	Kostrzyn	9	2	23	1	35	7
8	Kórnik	14	11	24	1	50	12
9	Książ Wlkp.	13	15	25	6	59	19
10	Lwówek	24	23	13	3	63	21
11	Miłosław	8	9	3	7	27	3
12	Mosina	2	10	2	1	15	1
13	Murowana Goślina	28	26	14	1	69	23
14	Nowy Tomyśl	7	27	1	3	38	8
15	Oborniki	21	22	26	2	71	24
16	Opalenica	11	17	22	3	53	14
17	Ostroróg	16	7	17	8	48	11
18	Pniewy	29	18	5	8	60	20
19	Pobiedziska	12	3	10	1	26	2
20	Rakoniewice	6	29	8	5	48	11
21	Sieraków	4	8	11	8	31	5
22	Skoki	22	5	4	1	32	6
23	Stęszew	25	20	28	1	74	25
24	Swarzędz	26	28	29	1	84	27
25	Szamotuły	15	13	20	8	56	17
26	Śrem	18	16	15	6	55	16
27	Środa Wlkp.	5	1	16	7	29	4
28	Wielichowo	3	25	21	5	54	15
29	Września	20	21	6	4	51	13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 2, 5, 7, 8.

Tabela 10

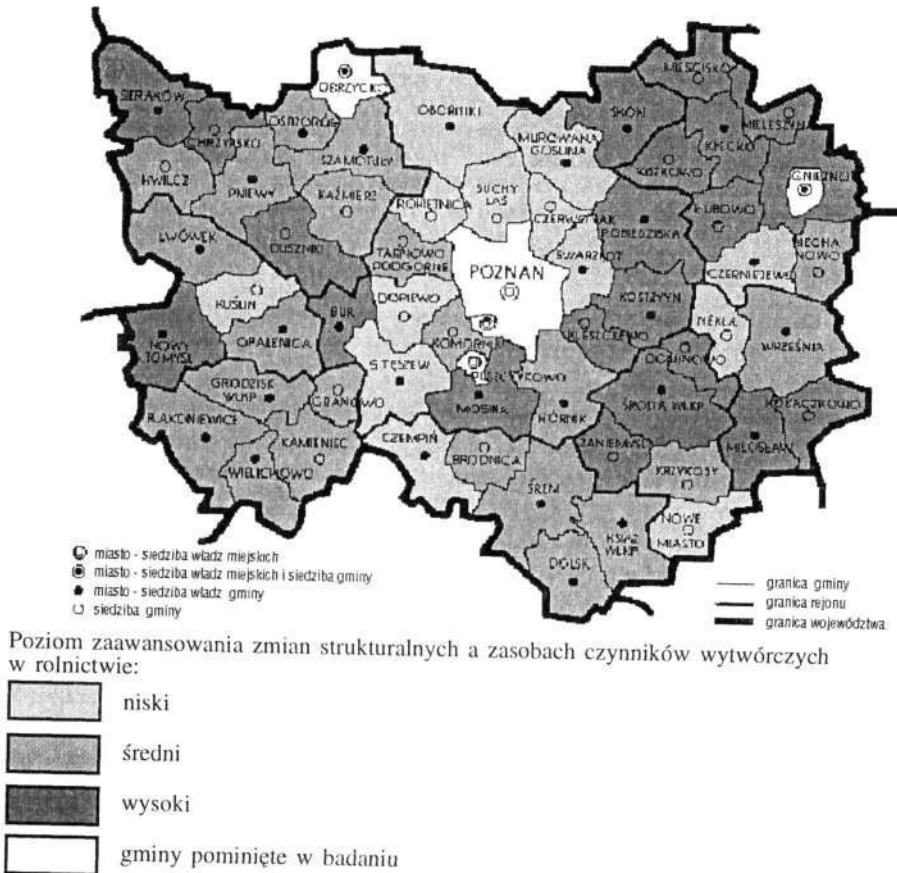
**Zmiany strukturalne w rolnictwie w gminach "wiejskich" w Poznaniu
w latach 1993 i 1996**

Lp.	Gminy wiejskie	Pozycja na skali				Suma rang	Pozycja na skali sumy rang
		udział indyw. gosp. rolnych w strukturze własnościowej UR w 1994 r.	przeciętna powierzchnia UR na 1 gospodarstwo w 1994 r.	liczba osób na 100 ha UR w 1993 r.	stopa bezrobocia w 1996 r.		
1	Brodnica	25	4	16	5	50	12
2	Chrzypsko Wielkie	4	5	8	7	25	5
3	Czerwonak	26	26	12	1	65	18
4	Dominowo	14	6	1	6	26	6
5	Dopiewo	23	19	25	1	68	20
6	Duszniki	10	15	8	7	40	9
7	Gniezno	6	8	2	8	24	4
8	Granowo	18	14	22	4	58	14
9	Kamieniec	22	21	13	4	60	15
10	Kaźmierz	27	12	6	7	52	13
11	Kiszkowo	2	1	14	8	25	5
12	Kleszczewo	13	7	18	1	39	8
13	Kołaczkowo	5	10	15	3	23	3
14	Komorniki	12	13	26	1	52	13
15	Krzykosy	3	17	17	6	43	11
16	Kuślin	20	24	20	2	66	19
17	Kwilcz	24	11	10	7	52	13
18	Łubowo	11	9	4	8	32	7
19	Mieleszyn	3	7	3	8	21	2
20	Mieścisko	7	3	5	8	23	3
21	Nekla	16	20	21	3	60	15
22	Niechanowo	17	10	7	8	42	10
23	Nowe Miasto nad Wartą	15	23	19	6	63	16
24	Obrzycko	19	22	28	7	76	22
25	Rokietnica	21	18	24	1	64	17
26	Suchy Las	21	25	23	1	70	21
27	Tarnowo Podgórne	8	16	17	1	52	13
28	Zaniemyśl	1	2	11	6	20	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 2, 5, 7, 8.

Za równie korzystne należy uznać także zmiany dotyczące struktury agrarnej. Stopień koncentracji ziemi w gospodarstwach indywidualnych jest relatywnie wysoki i wynosił w 1996 r. przeciętnie na jedno gospodar-

stwo 11,7 ha UR, a w najlepszych pod tym względem gminach zbliżał się do 20 ha (w Kiszkwie wyniósł nawet 20,58 ha). Dalsze przyspieszenie procesów koncentracji zasobów wytwórczych w rolnictwie, bez równoległe-

Ryc. 4. Zaawansowanie zmian strukturalnych w zakresie podstawowych zasobów wytwórczych w rolnictwie w gminach województwa poznańskiego w latach 1993 - 1996

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 9 i 10.

go rozwoju wielofunkcyjności wsi zaowocować może wzrostem bezrobocia utajonego i jawnego na obszarach wiejskich.

Brak zapotrzebowania ze strony całej gospodarki na wiejską siłę roboczą ograniczył w Poznańskim, by nie powiedzieć zatrzymał, proces zmian w zasobach pracy. Utrzymał się na względnie wysokim poziomie, a nawet niewiele wzrósł, wskaźnik "liczba osób na 100 ha UR". Zwalniani z przemysłu byli zatrudniani w rodzinnych gospodarstwach rolnych. Należy więc nadal szukać sposobów aktywizowania istniejących w rolnictwie nadwyżek siły roboczej. Sposobem takim może być rozwijanie pracochłonnych rodzajów produkcji rolnej lub łączenie pracy w rolnictwie z pracą na wsi związaną głównie z obsługą rolnictwa.

TRANSFORMATION IN FUNDAMENTAL AGRICULTURAL PRODUCTION STRUCTURES
WITHIN COMMUNES OF THE POZNAN PROVINCE AFTER 1989

S u m m a r y

The article presents results of research work on structural changes within two fundamental production resources, i.e. land and labour, in the agriculture of the Poznań province after 1989. The most spectacular and advantageous transformations occurred within the scope of property structure. The share of private sector in total area of cultivable land has considerably increased.

Progress in agrarian structure has been noted. The land concentration degree within private-owned farms was relatively high. Lack of demand for rural labour force on the scale of the whole national economy has limited transformation process within the labour resource. Relatively high level of employment in agriculture is still maintained.